

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2022, 5(2): 218-227

Peygamber Kavramının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili

Analysis of the Concept of the Prophet in Terms of the Sociology of the Religion

Behçet BATUR

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı / Assist. Prof, Gaziantep Islam Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sociology of Religion, Gaziantep/Türkiye
behcetbatur@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6965-6313

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Aralık / December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.47145/dinbil.1192032

Bu makale, 2 Ekim 2021 tarihinde, 3. Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi'nde sunulan özet bildirinin geliştirilmiş tam halidir./ This article is the enhanced version of the paper presented at the 3rd International Göbeklitepe Social and Human Sciences Congress on 2 October 2021.

Atıf / Citation: Batur, Behçet. "Peygamber Kavramının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili / Analysis of the Concept of the Prophet in Terms of the Sociology of the Religion". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 218-227. doi: 10.47145/dinbil.1192032

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Telif Hakkı&Lisans / Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Published by Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Din sosyolojisinde peygamber kavramına yönelik olarak, tarihi ve sosyolojik bir perspektiften, yeteri kadar inceleme yapıldığı pek söylenemez. Günümüzde peygamber kavramına dönük olarak yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun ilahiyat merkezli incelemeler olduğu görülmektedir. Peygamber kavramının teolojik boyutu olduğu kadar tarihi ve sosyolojik bir boyutunun olduğu da muhakkaktır. Tarihi açıdan büyük dinlerin doğuşunda ve gelişiminde bu figürlerin yeri yadsınamaz. Dolayısıyla peygamberlik konusunun sosyal bilimsel açıdan ele alınması bu bağlamda önem arz etmektedir. Tarihsel açıdan bir olgu olarak peygamberlik konusunun, özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi büyük dinlerdeki önemi teslim edilmelidir. Peygamberlik olgusunun bu dinlerde ne anlam ifade ettiği, tarihte farklı bölge ve zamanlarda farklı peygamber figürlerinin ortaya çıkışı ve bunların toplumla kurdukları ilişkiler genelde dinlerin, özeldense İbrahimi dinlerin anlaşılabilmesi bakımından incelenmeye değer ve gereklidir. Bu çalışma literatür taraması tekniğiyle yapılmış olup özellikle Batılı din sosyolojisi çalışmalarında peygamber kavramının yeterince ele alınmadığı görülmüştür. Bu nedenle peygamberlik konusunun tarihi ve sosyolojik bir açıdan incelenmesi, peygamber, tarih ve din ilişkisinin açığa kavuşturulmasıyla birlikte bunun din sosyolojisi alanına da önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Peygamber, Din, Tarih, Toplum,

Abstract

In the sociology of religion, it cannot be said that enough studies have been made on the concept of the prophet from a historical, and sociological perspective. Today, it is seen that most of the studies on the concept of the prophet are theology-centered. The concept of the Prophet certainly has a theological, historical and sociological dimension. The place of prophets in the birth and development of historically great religions is undeniable. Therefore, it is important in this context to consider the subject of prophecy from a social scientific perspective. The importance of prophecy as a historical phenomenon, especially in major religions such as Judaism, Christianity, and Islam, must be acknowledged. What the concept of prophecy means in these religions, the emergence of different prophet figures in different regions and times in history, and their relations with society are worth examining and necessary to understand religions in general and Abrahamic religions in particular. This study was carried out with the literature review technique, and it was seen that the concept of the prophet was not adequately addressed, especially in Western sociology of religion studies. For this reason, it is thought that examining the subject of prophecy from a historical and sociological perspective, clarifying the relationship between the prophet, history, and religion, and making an important contribution to the field of sociology of religion.

Keywords: Sociology of Religion, Prophet, Religion, History, Society,

Giriş

Bu çalışmada, peygamber kavramı ve bu kavramın tarih ve din(ler) ile olan ilişkisi üzerinde durulmuş, kavramın din sosyolojisi açısından önem ve değeri ortaya konmaya çalışılmış ve böylece bu alana katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Günümüzde peygamberlik konusunun din sosyolojisi perspektifinden yeterince inceleme konusu yapılmadığı görülmektedir. Oysa özellikle kurucusu olan dinlerde bu figürün merkezi bir öneminin olduğu bilinmektedir. Öyle ki bu dinler açısından bakıldığında peygamber veya kurucu figürü olmadan bu dinlerin tarihi ve sosyolojik anlamının ortaya konabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle peygamberlik konusunun tarihi ve sosyolojik bir perspektiften incelenmesi büyük bir öneme sahiptir.

Sosyolojik din araştırmalarının en temel özelliği araştırılan konunun tarafsız ve nesnel bir şekilde yapılması ve böylece o konunun doğru bir şekilde anlaşılabilir olarak açıklanmasıdır. Söz gelimi, G. Le Bras ve Joachim Wach gibi araştırmacılar, toplumsal olaylar olarak dini olayları incelerken, nesnel olma konusunda büyük bir özen göstermişlerdir. Ancak, dini olaylara sosyolojik yaklaşımın ortaya koyduğu birtakım bulgulardan etkilenen bazı araştırmacılar, adeta ellerinde sihirli bir maymuncuğun bulunduğunu sanmışlar ve böylece dini olaylarla ilgili birçok hatalı anlayış, açıklama ve sonuçlara

yönelmişlerdir. Özellikle Comte, Marx, Durkheim ve Freud'un yaklaşım ve toplum anlayışlarını din ve toplum ilişkilerine uygulayanlar, din ve toplum arasındaki etkileşimi deterministik bir şekilde okuyarak, toplum hayatında dinin kendisine özgü bağımsız varlığını ve dinamizmini inkârâ yeltenmişlerdir. Bütün bunlar din ve toplum ilişkilerini yanlış yorumlamanın birer sonucu olmuştur. Geçmişten günümüze kadar ortaya çıkan çeşitli dini inanç, sembol ve kurumların doğdukları ve geliştikleri tarihsel ve toplumsal koşulları dar bir anlayışla okumaya kalkan her girişim bu tür hatalardan kendini kurtaramayacaktır. Zira bir düşünce, inanç veya olayın doğuş ve gelişim koşullarına, başlangıç ve köklerine inerek o düşünce, inanç ya da olayı kabul veya reddetmek veya dinin toplumsal olaylar, koşullar, kadrolar ve faktörlerin oluşmasındaki etkisini ret veya ihmal etmek büyük bir hata olacaktır¹

Tarihte ortaya çıkmış olan çok sayıda din kurucusu ve din çeşidinin varlığı bilinmektedir. Tarihi ve toplumsal bir olgu olarak peygamber veya kurucu kavramının, bilhassa Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi belirli bir kurucusu olan dinlerin anahtar kavramlarından biri olduğu söylenebilir. Bu kavramın bu dinlerde tarihi ve toplumsal açıdan önemi, tarihte farklı bölge ve zamanlarda çeşitli peygamber figürlerinin ortaya çıkmış olması ve bunların toplumsal etkileri genelde tüm dinlerin, özelde ise kurucusu olan dinlerin anlaşılabilmesi bakımından incelenmeye değer ve gereklidir. Başka bir ifadeyle, sosyolojik ve tarihi bir olgu olarak peygamberlik konusunun incelenmesi, peygamber, tarih, toplum ve din ilişkisinin açığa kavuşturulması bakımından büyük bir önemi haizdir.

Tarihte ortaya çıkmış olmakla birlikte, günümüzde de varlığını sürdüren ve belirli bir peygamberi olan dinlere bakıldığında karşımıza üç büyük din çıkmaktadır. Örneğin Yahudilik dini Yahudiler açısından, Allah tarafından gönderilmiş, kutsal kitabı olan peygamberî bir din olarak kabul edilmektedir. Bu dinde ilahi mesajın insanlara ulaştırılmasında aracılık görevi peygamberlere verilmiştir. Dolayısıyla peygamberlik olgusu Yahudi inancında temel unsurlardan biri sayılmıştır.² Benzer bir şekilde Hıristiyanlıkta da ilahi mesaj, Hz. İsa, havariler ve kutsal ruh üzerinde yoğunlaşmaktadır ki bu dinde Hz. İsa, en son peygamber olarak görülmektedir.³ Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi İslamiyet de peygamberliğe ve ilahi mesaja dayalı bir din olarak ortaya çıkmıştır.

Peygamberlik olgusuyla ilgili olarak konunun tarihi ve sosyolojik bir perspektifle ele alındığı bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 14. yüzyılda İbn Haldun (ö. 1406) *Mukaddime* adlı eserinde din ve peygamberlik konusuna tarihi ve sosyolojik bir açıdan yaklaşmış ve bu olguyu umran ve asabiyet kavramları ekseninde açıklamaya çalışmıştır. Sosyolojinin kurucularından Max Weber'in (ö. 1920) *Din Sosyolojisi* adlı çalışması da peygamberlik olgusuna tarihi ve sosyolojik açıdan yaklaşmış diğer bir çalışmadır. Gustave Mensching (ö. 1978) *Din Sosyolojisi* adlı eserinde din kurucularına yer vermiş, dolayısıyla peygamberlik olgusunu tarihi ve sosyolojik bir zeminde incelemeye çalışmıştır. Günümüzde de Yusuf Okşar'ın *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç* adlı çalışması ve Doğu Perinçek'in *Hız. Muhammed Silahlı Peygamberin Medeniyet Devrimi* adlı eserleri ile İhsan Toker'in "Sosyolojik Bakış Açılarında Peygamberlik" adlı makalesi bu çerçevede yapılmış olan bazı çalışmalardır.

Konunun ortaya konabilmesi bakımından bu çalışmada öncelikle peygamber kavramı üzerinde durulacak, akabinde bu kavramın din sosyolojisindeki yeri ve önemi incelenecektir.

¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018).

² Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 676-695.

³ Abdullah Namlı, "Thomas Paine'in Peygamberlik Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (2018), 471-513.

1. Peygamber Kavramı

Din olgusu, insanlık tarihinin kadim ve evrensel olgularından biridir. Tarihte dinin olmadığı bir toplum, hemen hemen var olmamıştır. Yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar ve araştırmalarda tarihin hangi dönemi ile ilgili bir bulguya rastlansa orada bir inanç mefhumunun izlerini taşıyan; sembol, tapınak, nekropol, mabet ve sunaklara rastlanmaktadır. Ayrıca söz konusu bu dinlerin çoğu zaman o toplum içerisinde ortaya çıkmış bazı tarihi şahsiyetler aracılığıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bir peygamber olgusu, açık olsun veya olmasın pek çok din ve ideolojinin içerisinde yer almış ve bu kimseler tanrı veya ulu ruhlarla iletişime geçmek suretiyle geçmişten veya gelecekte bazı haberler getirmişlerdir. Bu haberler metafizik âlemden veya gelecekte olacak birtakım olay/olgulara yönelik bilgiler içerdiği gibi insanları çeşitli durumlara karşı uyarıcı veya bazen de onları müjdeleyen, eğitici bir örnek şahsiyet tarafından ortaya konmuştur.⁴

Peygamber kavramı Farsça kökenli bir kelime olup, *haber getiren, mertebesi yüksek olan veya elçi* gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Totemizm, Animizm, Naturizm veya çok tanrılı dinlerde bu kavrama pek rastlanmaz. Bu bağlamda dünya dinlerini kurucusu olan veya kurucusu olmayan dinler şeklinde ayırmak mümkün görünmektedir. Sonuçta peygamber, tanrı, görünen veya görünmeyen dünya, insanın kurtuluşu gibi konularda insanlara yol göstermesi için tanrı tarafından seçilmiş olan ve ilahi mesajları insanlara ulaştıran bir elçi olarak tanımlanabilir. İnananları nezdinde karizma sahibi olan peygamberler, taraftarlarını, duygu ve düşüncelerini ilahi gerçekle bütünleştirme yoluyla harekete geçirirler.⁶ Weber'e göre, peygamber, kendi görevine dayanarak dini bir öğretici veya ilahi bir mesajı insanlara ulaştıran karizmatik bir kişi olarak değerlendirilmektedir.⁷

Peygamberlik olgusu İslam dini başta olmak üzere tarih içerisinde ortaya çıkmış olan pek çok dini ve beşerî oluşum içerisinde bir gerçeklik olarak var olmuştur. Her ne kadar beşerî veya kültür olarak adlandırılan dinlerde peygamberin konumu net değilse de bu dinlerde de bir kurucu önderden söz edilebilir. Dolayısıyla peygamberlik olgusunun din(ler)in ortaya çıkmasında önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir.⁸ Dinî literatürdeki kurucu kavramını karşılayan peygamber kendisine mesaj ulaştığında, seçilmiş biri olduğunu bilir. Bu misyonun temel niteliği mesajı ulaştıranın kişiliği ile onun donanımlı olduğu sürekli güç ile tebliğin birliğidir. Buna göre, İslam açısından, Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisi idi. Hz. İsa da Tanrı tarafından gönderilmiş olduğunun bilincindeydi. Bununla birlikte Lao-Tse, Tao'nun sözcüsü Zerdüşt Ahura-Mazda'nın sözcüsüydü. Bu kişiler karakterleri açısından farklı olsalar bile, onların ortak özelliği büyük olmalarıydı.⁹ Görüldüğü üzere peygamber veya kurucu figürü, neredeyse tüm büyük dinlerin ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu olgu yüksek tipli dinlerin temel kaynaklarından biridir. Dolayısıyla bu dinlerde dinin kuruluşu ve yayılışının ancak bir peygamber (kurucu) ile gerçekleştirilmiş tarihi ve toplumsal bir olgu olduğu ifade edilebilir.¹⁰

Kurucusu olan büyük dinlerin ortaya çıkmasıyla beliren ilk yenilik, dini bildiren bir kimsenin varlığıdır ki genellikle bu şahıs peygamber olarak değerlendirilir. Sosyolojik din araştırmalarında bütün yüksek tipli dinlerin varlığı göz önünde bulundurulması gerektiğinden, dinin kurucusu (peygamber) gibi genel bir terimin kullanılması zorunludur. Bu kimse, söz gelimi; Uzak Doğu dinlerinde dini öğretici, hoca, üstat veya Konfüçyüs, Lao Tse, Buddha, İslam'da Hz. Muhammed, Hıristiyanlıkta Hz. İsa'dır.¹¹ Büyük dinlere göre, Tanrı, yaratmış olduğu varlık âleminde habersiz

⁴ Yusuf Okşar, *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021).

⁵ Okşar, *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç*, 6.

⁶ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011).

⁷ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012).

⁸ Okşar, *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç*, 181.

⁹ Niyazi Akyüz, "Din Sosyolojisinde Bir Dini Otorite Tipi Olarak Din Kurucusu", *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/52 (2017), 99-110.

¹⁰ Okşar, *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç*, 5.

¹¹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013).

değildir. Bu dinlerde Tanrı, insanlarla, peygamberler aracılığıyla iletişim kurmaktadır.¹² Bu çerçevede bakıldığında peygamber kavramının din sosyolojisindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir. İster peygamber ister kurucu veya karizmatik şahsiyet densin dinlerin ortaya çıkmasında ve yayılmasında bu figürlerin varlığı ve önemi göz ardı edilemez.

2. Din Sosyolojisinde Peygamber Kavramı

Bilindiği üzere, din sosyolojisi oldukça yeni bir bilim dalıdır. Din sosyolojisinin doğası, anlam ve metotlarının tanımlanması konusunda henüz birliğe ulaşılmış değildir. Bu konuda sadece birkaç deneme yapılmıştır. Bu alanda bütünü içinde oldukça geniş problemleri kapsayan sistematik açıklama da bugüne kadar yapılamamıştır. Aslında din sosyolojisi mefhumu da müphem bir kavramdır. Din sosyolojisi kavramıyla 19. yüzyılın sonunda din, sosyal şartlardan hareket edilerek açıklanmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısı, dini, toplumun bir fonksiyonu olarak kabul eden August Comte'un pozitivizmi ile yakınlık arz etmektedir. Durkheim'ın etrafında toplanan bu Fransız sosyoloji ekolü dini, bu yönde açıklama girişiminde bulunmuştur. Dinin kaynağı ve özünün, akılcı bir şekilde açıklanması konusundaki çalışmalar halen devam etmektedir. Bu amaçla, totemizm şekli altında kavranan ilkel cemaat ilişkilerine başvurulmuş, bu noktada din, cemaatle fert; klan ve kabile arasında bir bağımlılık ilişkisi olarak kabul edilmiştir. İşte bu ilişki, dinin kaynağı olarak düşünülmüştür. Bu ilişki içinde totem, topluluğun bir vekili olarak tasarlanmıştır. Fakat böyle hareket edildiği takdirde, dinin ve totemizmin anlamı konusunda yanlış hareket edilmiş olur. Bu sosyolojik görüş, 20. yüzyılın başında tarihî araştırmaları geniş şekilde etkilemiştir. Bunun içinde, bütün tarih, sosyal durumla ilişki içinde kavranmıştır. Sosyal durum ise, prensip olarak, ekonomik şartlar ve politik iktidarın dağılımı ile belirtilmiştir. Netice itibarıyla bizzat dinî olayları, tarihi görünüm ve değişimleri içinde, toplumsal şartlara, ihtiyaçlara ve ekonomik zorunluluklara irca ve onların ışığında anlama metodu, dinler tarihine uygulanmıştır. Tarihî görüş açısından tamamen yanlış olan bu temel fikir; dini, sosyolojik faktörlerin ve sosyolojik fonksiyonun bir ifadesi olarak açıklamaktadır. Şüphesiz böyle bir görüşü din sosyolojisi olarak adlandırabiliriz. Fakat buna benzer kabul edilen bir görüş de, böyle bir din sosyolojisinin görüş açısını ifade etmektedir.¹³ Günümüzde din sosyolojisinin hâkim paradigmasının bu şekilde olduğu söylenebilir. Ancak din sosyolojisi bu yaklaşımla sınırlandırılmaz. Çünkü tarihte ve günümüzde bulunan çok çeşitli dinlerin varlığı buna imkân vermemektedir.

Tarihte belirli bir peygamberi veya kurucusu olan dinler olduğu gibi belirli bir kurucusu veya peygamberi olmayan dinler de bulunmaktadır. Ancak tüm dinleri aynı kategoride değerlendirip genelleme yapmak hatalı olacaktır. Dinlere Durkheim ve Marx'tan farklı bir şekilde bakabilen İbn Haldun, çeşitli toplumların farklı dinleri olduğunu, ayrıca peygambersiz (kurucu) bazı dinlerin de bulunduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla tüm dinlerin belirli bir peygamberinin bulunmasının zorunlu olmadığını, aksine ortaya çıkışları açısından tüm dinlerin tarihsel ve kültürel bir niteliğe sahip oldukları anlaşılabilir.¹⁴ Bazı dinlerde kurucu bir unsur olarak peygamber bulunabilirken, (örneğin İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Zerdüştlük gibi), bazılarında ise (örneğin Totemizm, Animizm v.b.) bu unsur bulunmamaktadır. Dolayısıyla dinlerin sosyal bilimsel incelemesi yapılırken indirgemecilikten uzak durulması bir zorunluluktur. Bu husus bilhassa din araştırmalarında büyük önem taşımaktadır.

Durkheim, insanlığın ilk dininin totemizm olduğu varsayımından hareket ederek, din kuramını bunun üzerine kurmaya çalışmıştır.¹⁵ Ancak tüm dinlerin totemizmden türediğini iddia etmek hata

¹² Zeynep Canan Koçak, "Günümüz Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2019), 117-134.

¹³ Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, çev. Mehmet Aydın (Konya: Literatürk Yayınları, 2012).

¹⁴ Behçet Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020).

¹⁵ Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2010).

olacaktır. Bu nedenle her dini, kendi tarihsel ve toplumsal bağlamı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Dinlerin tarihsel gelişimine bakıldığında, özellikle geleneksel toplumların büyük ölçüde hayatı din üzerinden kavradıkları görülmektedir. Modern dönemlere kadar hemen hemen tüm dünya toplumlarının ana karakterlerinin dindar olmaları bu savı doğrulamaktadır. Buradan şu sonuca ulaşılabilir. Her ne kadar modern zamanlarda yeni dinî hareketlerden söz edilebilse de esas olarak dinlerin ortaya çıkış ve yayılışları eski dönemlere ait bir olaydır. Başka bir ifadeyle kurucu veya peygamber figürü dinlerin ilk ortaya çıkışlarına işaret ettiği için, bu kavram tarihi bir niteliğe sahiptir. Günümüzde peygamber veya din kurucusu iddiasıyla ortaya çıkan toplumsal bir hareketten söz edebilmek nerdeyse imkânsız görünmektedir.

Geleneksel toplumda hayatın her alanı kutsal bir düzen olarak görünmüştür. Örf ve adetler, ahlak kuralları, karşılıklı ilişkiler ve otoritenin tümü doğayı ve toplumu çevreleyen ilahi bir düzenin devamı şeklinde algılanmıştır. Bu toplumlarda din önderleri de karizmatik şahsiyetler olarak algılanmışlardır. Dinlerin egemen olduğu mevcut düzene karşı koymak, doğal olarak dinî bir hareket şeklinde olabilmekteydi. İşte bundan dolayı da böyle toplumlarda karizmatik liderin önemi de artıyordu. Zira geleneksel topluluklarda böyle bir figür (kurucu veya peygamber), genellikle yeni dinî hareketlerin kaynağı olmuştur. Bazen böyle karizmatik şahsiyetler, sosyal düzenin yeniden yapılanmasının kaynağı haline gelmişlerdir. Dahası, bu tür hareketler yeni dinlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁶

Belirli bir kurucusu olan dinlerin, kurucusundan ayrı incelenmesi sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Çünkü söz konusu dinin yapısı ve toplumsal sonuçlarını belirleyen unsur bu kurucu figürdür. Bu açıdan peygamberler tarihsel ve biyografik olarak istisnai bireyler, eleştirmenler veya toplumlarının reformcuları olarak incelenebilir. Ancak, burada peygamber-din ilişkisi salt kişisel düzlemde değil, peygamber ile ailesi, mahallesi, kenti, ticareti, siyaseti vb. olgular karşısındaki tutum ve davranışları da sosyolojik açıdan inceleme konusu yapılmalıdır. Tarihte ortaya çıkmış çeşitli peygamber türlerinin varlığı da dikkate alındığında bu konular üzerinde sosyal antropolojinin elbette söyleyecekleri olacaktır. Sosyolojinin kurucularından Durkheim'ın "kâhinlik şahsı" ile Weber'in "karizmatik şahsı" onların bir nevi peygamber figürüne odaklandığını göstermektedir.¹⁷ Dolayısıyla peygamberlerin geçmişten bugüne kadar toplumların sosyokültürel oluşumlarında önemli bir etkiye sahip oldukları söylenebilir. Zira bir peygamber, salt dini bir önder değil, aynı zamanda hayatın tüm aşamalarında belirleyici bir faktör olmuştur. Bu denli çok yönlü bir etkileşim gücü olan peygamber figürünü iyi anlamak sonraki dönemlerde gelecek için doğru sonuca ulaşma açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim toplumların peygamber tasavvurlarının, aynı zamanda onların dinî yapılarını etkileyici bir faktör olduğu ifade edilebilir.¹⁸ Konuya sosyolojik açıdan bakıldığında bu dinlerin tümünde bir din kurucusuyla birlikte onun çevresinde dar ve küçük bir topluluğun da oluştuğu görülmektedir. Bu dinî topluluğun gerçekte dinden doğan zümrelerin de ilk ve asli şekli olduğu görülmektedir.¹⁹

Weber iki tip peygamberlikten söz etmiştir. Ona göre ilk tip peygamberlik ister somut bir emir ya da soyut bir norm olsun, bir tanrı ve onun iradesinin beyanı için araç olabilir. Bu peygamber tanrı tarafından görevlendirilmiş biri olarak ilahi mesajı iletirken, ahlaki bir görev olarak da inanç ve itaat beklemektedir. Weber bu tipi, *ahlaki peygamberlik* olarak nitelendirmektedir ki bunun örneğini Buda'da

¹⁶ Bryan Wilson, *Dini Mezhepler*, çev. Ali İhsan Yitik ve A. Bülent Ünal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004).

¹⁷ Dorothy Emmet, "Prophets and Their Societies", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 86/1 (1956), 13-23

¹⁸ Mustafa Öztoprak, "Umran Kuramı Çerçevesinde İbn Haldun'un Peygamber Tasavvuru", *Asead II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* Antalya Türkiye (2017), 12-34.

¹⁹ Freyer, *Din Sosyolojisi*, 79.

görür. Öte yandan, peygamber bireysel örneğiyle, Buda da olduğu gibi, başkalarına dinsel kurtuluş yolunu gösteren örnek bir kişi de olabilir. Bu tipteki peygamberin mesajı ilahi bir görev ya da ahlaki bir yükümlülük olan itaat hakkında hiçbir şey söylemez; fakat daha ziyade, geçtiği yolun aynısını kurtuluşa ulaşmayı arzu edenlere tavsiye ederek kendisini onların kişisel çıkarlarına yönlendirir. Weber bu ikinci tip peygamberliğe *örnek peygamberlik* adını vermektedir ki buna misal olarak da Zerdüş ve Muhammed Peygamberi gösterir.²⁰

Bununla birlikte ilahi mesaj (vahiy), hem peygamberin kendi için hem de inananları için ve her iki tip peygamberlik açısından karakteristiktir. Belirli bir din peygamberinin geniş ölçüde ahlaki ya da örnek tip olup olmadığına bakmaksızın, peygamberi mesajın (vahiy) hayata yönelik bilinçli yönelim ve anlamlı bir tutumdan kaynaklanan, birleştirilmiş bir dünya görüşünü içerdiği de ifade edilebilir.²¹

Weber, din kurucusunun çevresinde biriken insan topluluklarını açıklayabilmek için karizma kavramını kullanmıştır.²² Karizma kavramı, tüm dinî önderlerde, kurucular ve peygamberlerde var olduğuna inanıldığı için din sosyolojisini doğrudan ilgilendirir. Bunlar arasında ilahi varlıkla ilişkisi bağlamında istisnai yeri olan kişiler peygamberlerdir. Bu kişiler Weber'e göre, kişiliğinde karizma olan ve bunu kullanan insanlar olmuşlardır. Ayrıca peygamberlerin, diğer dinî otorite tipleri arasında da istisnai bir yeri bulunmaktadır. Dolayısıyla bir peygamberin temel özelliği, onun bir karizmaya sahip olmasıdır denebilir.²³

İslamiyet'in ortaya çıkışı, tarihi en az bilenler için, yeni bir dinin doğuşudur, fakat aynı zamanda yeni bir medeniyetin de kurulmasıdır. Hz. Muhammed, bir peygamber olmakla birlikte aynı zamanda yeni bir devletin, yeni bir toplumun kurucusu, büyük bir devrimin önderidir.²⁴ Dolayısıyla bir din kurucusu olan peygamber, aynı zamanda bir medeniyet önderi olarak da temayüz etmiştir. Bu nedenle de sosyolojik din araştırmalarında kurucu ve yönlendirici bir unsur olarak peygamber figürü üzerinde titizlikle durulması gerekmektedir.

Sosyolojinin ve din sosyolojisinin öncüsü olarak kabul edilen İbn Haldun açısından, din ile peygamber kavramı birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlardır. İbn Haldun peygambersiz dinlerin varlığını kabul etmekle birlikte, asıl olanın peygamberli dinler olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan İbn Haldun'un din anlayışı farklı dinlerin varlığını kabul etmenin yanı sıra kurucu (peygamber) merkezli bir din anlayışıdır denebilir.²⁵ İbn Haldun'un peygamber anlayışını umran kuramı etkilemiştir. Örneğin, peygamberin ait olduğu topluluğun asil üyelerinden biri olması, beşer peygamber düşüncesinde dinî mesaj alırken geçen süre haricinin kapsamı içinde olması, ismet sıfatında ahlaki boyutuna vurguda bulunulması ve buna Müslüman olmayanların ifadeleriyle kanıt göstermesi, kendisinin adeta bir peygamber sosyolojisi yaptığını göstermektedir.²⁶ İbn Haldun, peygamberin görevlerini belirlerken iki özelliklerinden söz eder. Bunların ilki, din konusundadır. Buna göre peygamber, insanlara bildirmekle görevlendirildiği dini yükümlülükler uygun davranmakta ve insanları da bu yönde sevk etmekteydi. Diğer bir husus ise, dünyevi siyasetin uygulanması ve bunun bir gereği olarak toplumun yararlarının gözetilip korunmasıdır.²⁷ Dolayısıyla peygamber kavramında gerek dini gerekse de dünyevi hususlar bir arada mütalaa edilmektedir. Çünkü peygamber de olsa, bu dünyada ve bu toplum içerisinde hareket etmektedir ki, bu yönüyle din sosyolojisinin alanına doğrudan girmektedir. Hz. Muhammed'in davası, tarihsel açıdan bakıldığında aynı zamanda bir

²⁰ Weber, *Din Sosyolojisi*, 151-152.

²¹ Weber, *Din Sosyolojisi*, 155.

²² Freyer, *Din Sosyolojisi*, 80.

²³ Niyazi Akyüz, "Dini Liderler ve Karizma", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013).

²⁴ Doğu Perinçek, *Hz. Muhammed Silahlı Peygamberin Medeniyet Devrimi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019).

²⁵ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 87.

²⁶ Öztoprak, "Umran Kuramı Çerçevesinde İbn Haldun'un Peygamber Tasavvuru", 19.

²⁷ Öztoprak, "Umran Kuramı Çerçevesinde İbn Haldun'un Peygamber Tasavvuru", 5-6.

medeniyet davasıydı. Zaten birçok Batılı bilim insanı, tarihte Hz. Muhammed'i bir medeniyet önderi olarak görmüşlerdir.²⁸

Weber, din sosyolojisi alanında peygamber üzerine yazdığı bir yazıda, peygamberin rolünü rahip ve büyücünün rolünden ayırt etmiştir. Rahibin aksine, peygamberin yetkisi, karizmaya ve kişisel vahye dayanmaktadır. Büyücüden farklı olarak da peygamber, kesin vahiyler aldığı ve görevinin özünün, büyü değil, doktrin veya emir olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte Weber'e göre, peygamber toplumsal bir boşlukta çalışmaz ve otoritesi ona inanan insanların sosyal desteğine ihtiyaç duyar.²⁹ Benzer şekilde İbn Haldun'a göre de toplumsal destek olmaksızın dini hükümlerin kabul edilmesi ve yayılması mümkün görünmemektedir.³⁰ Dolayısıyla İbn Haldun açısından peygamber mesajının ve önerdiği ahlaki normların başarılı olabilmesi, toplumsal desteğe (asabiyet) bağlı bulunmaktadır.³¹

Bu çözümlenmelerden çıkan sonuçlardan biri, peygamberlerin sıra dışı insanlardan oluşmasına karşın, hayatlarının ve mücadelelerinin toplumsal olgu ve ilkelere uygun bir şekilde gerçekleştiğidir. Tarihsel açıdan bakıldığında İslam dininin süreç içerisinde belirli bir toplumsal desteğe dayanması ve böylece toplumsal ve siyasal başarı elde etmesi bu yaklaşımı destekler mahiyettedir. Bu toplumsal gerçeklik kendisini İslam peygamberinin hayatında gösterdiği gibi, bu kural tüm dini mesajlar için de geçerlidir.³² Dolayısıyla peygamber, din ve toplum ilişkisinin çok boyutlu ve diyalektik bir yapı arz ettiğini belirtmek gerekir.

Tarihte peygamber olarak temayüz etmiş kişilerin insanlığın toplumsal ve kültürel yapılarını önemli düzeyde etkiledikleri söylenebilir. Ayrıca bu etkinin geçmişle sınırlı kalmadığı da görülmektedir. Bununla birlikte günümüzün sosyokültürel ve dini koşullarında peygamberliğin nerede durduğu veya bulunduğu sorusu da sosyolojik önemini korumaktadır.³³

Din sosyolojisi araştırmalarında yeteri kadar yer verilmeyen peygamber figürü ve bunun yarattığı boşluktan dolayı, yeni nesillerde oluşan zihinsel karmaşa ve bunun muhatap kitleyi ikna edici bir şekilde giderememesi, en nihayetinde bir boşlukla sonuçlanabilmektedir.³⁴ Bu nedenle din sosyolojisinin bu konu hakkında ayrıntılı ve açıklayıcı araştırmalarda bulunması ve peygamber ya da kurucu kavramını sosyolojik din araştırmalarına daha etkin bir şekilde dâhil etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç

Peygamber kavramı doğrudan din sosyolojisinin ilgi alanına giren bir terimdir. Çünkü peygamber denince akla ilk gelen şey, din(ler)dir. Dünyada yaygın olarak bulunan Hıristiyanlık, İslamiyet, Yahudilik hatta Budizm, Konfüçyanizm, Zerdüştlük gibi pek çok dinin bir peygamberi veya kurucusu olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla başta din sosyolojisi, dinler tarihi ve din antropolojisi olmak üzere din bilimlerinin bu kavram üzerinde daha fazla ve derinlikli bir şekilde durması gerektiği söylenebilir.

Sosyoloji kurucularının din anlayışlarına bakıldığında, Karl Marx için din, Katolik Kilisesi nezdinde bir yabancılaşma ve afyon dolayısıyla da bir üst yapı kurumu olarak değerlendirilmektedir. Durkheim için ise din totemik bir kaynağa sahip olmakla birlikte işlevsel bir olgu olarak görülür. Buna

²⁸ Perinçek, *Hz. Muhammed Silahlı Peygamberin Medeniyet Devrimi*, 40.

²⁹ Bryan Turner S, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay (Ankara: Vadi Yayınları, 1997).

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime 1-2*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015).

³¹ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 87.

³² İbn Haldun, *Mukaddime 1-2*, 379.

³³ İhsan Toker, "Sosyolojik Bakış Açılarında Peygamberlik", *Journal Of Islamic Research* 4 (2) (2011), 28-38.

³⁴ Koçak, "Günümüz Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı", 131.

karşılık *Din Sosyolojisi* adlı eserinde Weber, dinlerin doğası ve kurucuları hakkında ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Weber'in bu incelemesinde, dinleri peygamber, ilahi mesaj, ahlaki öğreti, karizma gibi kavramlar çerçevesinde ele almaya çalışarak, bu alandaki boşluğu doldurmaya çalıştığı söylenebilir. Bu anlamda Weber'in çalışması oldukça değerlidir. Ancak kurucusu olan büyük dinlerin anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi bakımından peygamber figürünün, bu dinlerin doğuşu, toplumsal içeriği, etkisi ve zaman içerisindeki dönüşümü ile bu dinlerin modern zamanlardaki durumlarının tarihi ve sosyolojik perspektiften incelenmesi ihtiyacını giderememiştir. Din sosyolojisinde peygamberlik konusunun sosyal bilimsel açıdan ve farklı perspektiflerden incelenmesi ihtiyacının önemini koruduğu söylenebilir.

Din sosyolojisi yaklaşımlarında (kısmen Weber ve hermenötik dışında) kurucu olarak peygamber figürü veya kavramı pek bulunmamaktadır. Oysa özellikle kurucusu olan dinlerde peygamber kavramının asli-temel bir özelliği vardır. Din sosyolojisinde bu kavramın yer almaması, alanı daralttığı gibi, din olgusunu yeteri düzeyde açıklama yetisinden de mahrum kalmaktadır. Yapılması gereken din sosyolojisinde kurucu bir unsur olarak peygamber kavramına işlerlik kazandırmaktır. En azından bu, tarihi ve sosyolojik bir olgu olarak araştırma konusu yapılmalıdır. Peygamber ve toplum arasındaki çok boyutlu ilişkinin tarihi ve sosyolojik analizi, din sosyolojisinin hedefleri noktasında önemli bir konunun açığa kavuşturulması açısından önemli bir boşluğu dolduracağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akyüz, Niyazi. "Din Sosyolojisinde Bir Dini Otorite Tipi Olarak Din Kurucusu". *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/52 (2017), 99-110.
- Akyüz, Niyazi. "Dini Liderler ve Karizma". *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Batur, Behçet. *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Durkheim, Emile. *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. çev: Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2010.
- Emmet, Dorothy. "Prophets and Their Societies". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 86/1 (1956), 13-23.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev: Turgut Kalpsüz. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Hasanov, Eldar. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 676-695.
- İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*. çev: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Koçak, Zeynep Canan. "Günümüz Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2019), 117-134.
- Namlı, Abdullah. "Thomas Paine'in Peygamberlik Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (2018), 471-513.
- Mensching, Gustav. *Din Sosyolojisi*. çev: Mehmet Aydın. Konya: Literatürk Yayınları, 2012.
- Oksar, Yusuf. *Peygamberlik Olgusu: Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç*. Ankara Nobel Yayıncılık, 2021.
- Öztoprak, Mustafa. "Umran Kuramı Çerçevesinde İbn Haldun'un Peygamber Tasavvuru". *Asead II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Antalya Türkiye* (2017), 12-34.
- Perinçek, Doğu. Hz. Muhammed Silahlı Peygamberin Medeniyet Devrimi. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.

Toker, İhsan. "Sosyolojik Bakış Açılarında Peygamberlik". *Journal Of Islamic Research* 4 (2) (2011), 28-38.

Turner, Bryan S. *Max Weber ve İslam*. çev: Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. çev: Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012

Wilson, Bryan. *Dini Mezhepler*. çev: Ali İhsan Yitik ve A. Bülent Ünal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.